

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE
PSS NR 14/2018 ISSN 2084-3011
DOI: 10.14746/pss.2018.14.2

Емилија Црвенковска

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

emilija@ukim.edu.mk

Data przesłania tekstu do redakcji: 14.02.2017

Data przyjęcia tekstu do druku: 04.09.2017

Нови, ретки и словенизирани грцизми и нивната улога во локализацијата на црковнословенските текстови

ABSTRACT: Crvenkovska Emilija, *Novi, retki i slovenizirani greizmi i nivnata uloga vo lokalizacijata na crkovnoslovenskite tekstovi* (New, Rare and Slavonized Graecisms and Their Role in Localization of Church Slavonic Texts). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 14. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 37–51. ISSN 2084-3011.

The paper provides overview of the destiny of some Old Church Slavonic/Church Slavonic manuscripts, as well as the issues related to their time and spatial localization. Special attention has been paid to the role of loanwords in localization of these texts, taking into consideration the different Slavonic and Non-Slavonic contact zones. In addition, the paper elaborates on some rare, new and Slavonized graecisms, entered after the return of the Church Slavonic literature at the Slavonic South, in Slavonic-Greek contact zone. This lexis can be usually found in hymnographic texts, in prophetologion, as well as in the commented psalter. Analysis of many properties shows that Slavonic translations or later redactions of these texts are created at the Ohrid Literary School, i.e. at the Slavonic southwest areal. Several graecisms which became part of the spoken and dialect language contribute to more precise localization. The question remains how certain graecisms can contribute to more precise localization of Church Slavonic texts, considering the fact that a certain lexical layer can originate from the archetype or from the protograph. It is possible that the lexical elements can be a result of the latter redaction.

KEYWORDS: Old Church Slavonic; Manuscripts; Greek loanwords; Localization; Ohrid Literary School; Clement of Ohrid; Macedonian redaction

1. Увод

Словенските книги, преведени и оригинални, ја збогатувале европската културна историја. Со појавата на старословенскиот јазик во Европа се создавал трет културен макроарал (Толстой, 1998, 33). Судбината на овие книги е необична од повеќе аспекти. Така, од една

страна, од постанокот на првите словенски книги (IX век) до најстарите денес сочувани текстови поминал еден век. Од друга страна, релативно долго време поминало од нивниот настанок до нивниот влез во фокусот на истражувачите. Тоа се должи на фактот што славистиката како наука доцна се развила, но и поради тоа што овие ракописи, додека не биле откриени, лежеле расфрлани во различни збирки по светот. Во времето кога рускиот учен Виктор Иванович Григорович патувал по Балканот, во средината на XIX век, во својот „Очерк...“ (1877) ги споменува дотогаш откриените старословенски глаголски текстови: еден во Ватикан (Асемановото евангелие), друг во Тридент кај грофот Клоц (Клоцовиот зборник), а и тој самиот имал среќа на Св. Гора да го види третиот (Зографското евангелие¹), па соопштува и дека таму нашол уште еден кодекс (Мариинското евангелие) којшто во себе содржел сличности со Ватиканскиот (Асем). Тогаш тие четири ракописи биле единствени познати старословенски глаголски ракописи во Европа (Григорович, 1852, 62). Подоцна, во неколку наврати, се откривани старословенски ракописи во манастирт Св. Катерина на Синај², како и во други поголеми ракописни збирки. Ги споменуваме на ова место глаголските ракописи, зашто токму македонската црковнословенска традиција, формирана пред сè во рамките на Климентовата Охридска книжевна школа, се надоврзува на архаичните традиции на кирилометодиевската писменост. Она што претставува особеност на Климентовиот корпус, подоцна се забележува и во кирилските црковнословенски текстови.

2. Околу локализацијата на ракописите

Фактот дека книгите спаѓаат во подвижно културно наследство го отежнува откривањето на местото на нивното настанување, особено во векови што се зад нас. Тие биле разнесувани по различни

¹ Овој ракопис прв го забележал австрискиот конзул во Солун А. Михановиќ при своето патешествие на Св. Гора во 1843 год. (Григорович, 1877, 58).

² Збирката од Синајскиот манастир заедно со глаголските кодекси најдени во Ерусалим (Асем и Киев) сочинува две третини од старословенските глаголски ракописи и претставува најголема таква збирка во светот (Šimić, 2000, 223).

книгохранилишта, на различни начини и по различни патишта. Наспроти ограничениот број на старословенски ракописи, оние што се настанати до XII век, бројот на црковнословенски ракописи, односно на одделните редакции на црковнословенскиот е неизмерлив. Низа од црковнословенските ракописи кои денес се наоѓаат по разни библиотеки и архиви патувале по различни патишта, понекогаш и разделени на повеќе делови³.

Одговорот на прашањата кој, кога и каде ги пишувал книгите претставува комплексна задача кога се работи за црковнословенската писменост. Црковнословенските ракописи се најчесто анонимни, само во ретки случаи го содржат името на писарот. Овие текстови многу ретко се датирани, а меѓу најстарите датирани јужнословенски ракописи спаѓа Мирославовото евангелие од српска редакција од 1180–1190 год. Најстар јужнословенски ракопис во којшто се укажува и на времето и на местото на неговиот настанок е Болоњскиот псалтир од Охридската книжевна школа во којшто на л. 127v во запис стои: помѣни господи раба своа ивсиѣа и тихотѣ, сѣѣавеша книги сиѣ сѣ боѣжниѣ помошнѣ и свѣтѣѣ бѣгородѣѣѣ приснодѣѣѣ мѣриѣ. писашѣ же сѣ въ охридѣ градѣ, въ селѣ рекомѣмъ равнѣ при царѣ асѣни въ болгарѣскимъ, од којшто се дознава дека бил напишан во градот Охрид, во селото наречено Рамне и точно во кое време⁴.

За да се открие повеќе за судбината на словенските ракописи од почетоците на писменоста потребни се анализи на повеќе рамништа. За тоа помагаат како јазичните, така и вонјазичните (историски, културни, кодиколошки, литургиски и др.) фактори.

Во одделни славистички традиции се користат различни термини за именувањето на јазикот на словенската писменост во однос на дијахрониската перспектива. При периодизацијата на развитокот

³ Таква судбина има, на пр., Добромировото евангелие кое денес се чува во три ракописни збирки, разделено на неколку дела: основниот дел од 183 пергаментни листа и 14 листа од хартија со писмо од XIV век се наоѓа во Руската национална библиотека во Санкт Петербург (Q. п. I. 55); вториот дел од 23 пергаментни листа (MS 43/O) е составен дел на старата синајска збирка; третиот дел што се состои од два листа (Slav. 65) е во Париската национална библиотека (Станчев, 1981) и четвртиот дел што се состои од 9 синајски листа (MS 7/N) се чува во манастирот Св. Катерина на Синај (Tamaničid, 1988).

⁴ Се однесува на бугарскиот цар Иван Асен II кој царувал од 1230–1241 год.

на старословенскиот (општословенскиот) книжевен јазик Толстој (Толстой, 1998) изделува три периоди: старословенски, црковно-словенски и новоцрковнословенски, па така го прифаќаме и дефинирањето на старословенскиот како најстара развојна фаза на првиот книжевен јазик на Словените, односно периодот од IX до XII век. Потоа настапува црковнословенскиот период со одделни редакции во кои се одразени локалните јазични карактеристики, кои внесуваат територијално раслојување на црковнословенскиот јазик. Црковнословенските ракописи, по заедничкиот општословенски или старословенски период кога во нив се јавувале незначителни разлики, од XII век почнале да добиваат локални обележја внесувани од говорот на писарите или од предлошките од коишто препишувале. Најчесто фактори за локализација на текстовите се нивните јазични особености што можат да нè упатат на некоја поширока или потесна дијалектна област. Така некои промени, пред сè на фонолошко, правописно, но и на морфолошко рамниште, укажуваат на просторот каде што се настанати. Некогаш графичко-ортографските аномалии укажуваат на влијание на протографот, но не и на архетипот и поради тоа означуваат локализација не на првичната, но на најблиската претходна алка во низата на традицијата на текстот (Кривко, 2015, 198). Специфичната лексика во текстовите исто така може да придонесе за нивна приближна локализација.

3. Заемки

Словенските ракописи се настанати во повеќе словенско-несловенски контактни зони што се одразило и во нивната лексика⁵. Заемките до некаде може да послужат за локализацијата на ракописите. Така, на пример, за моравската фаза од писменоста карактеристични се заемки-калки од латинскиот: *въсьмогъзѣ*, оваа форма е калкирана од

⁵ Во овој труд се користени изданија на повеќе текстови од македонската редакција на црковнословенскиот (Јаѓиќ, 1992; Макаријоска, Црвенковска, 2012; Цубалевска, 2009; Цубалевска, Макаријоска, 2013; Црвенковска, Макаријоска, 2010), како и картотеката на Одделението за историја во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, за што ја изразувам својата благодарност.

латинската *omnipotens* (Večerka, 1984, 216) за разлика од вообичаениот превод на грч. *παντοκράτωρ* со слов. *всьєдрѣжитєль, недѣлѣ цѣѣтнаѣ* според лат. *dominica florum* наспрема грч. *κυριακή τῶν βαίων* (Mareš, 1956, 258–259), од готскиот или старовисоконемскиот: *вртгоградъ, милосръдъ* и сл. Во руската писменост како источнословенски регионализми се сметаат прибалтиско-фински, скандинавски, ирански, монголски, турски и грчки заемки, непознати во јужнословенските јазици (Пичхадзе, 2011, 85), односно тука се одразени контактните зони на рускиот со несловенските јазици.

Сите редакции на црковнословенскиот ги карактеризираат грцизми, за што ќе стане збор подолу. Но, јужнословенската писменост ја карактеризираат и разговорни грцизми карактеристични за разговорниот јазик, нови грчки заемки незастапени во канонските текстови, а во химнографијата е изразено присуството на литургиски грцизми.

Се разбира дека преку циркулирањето на ракописите различни заемки навлегувале и на поширокиот простор на словенскиот јазичен ареал, па тогаш во некои случаи начинот на фонетската адаптација на заемките можел да помогне во нивната локализација. Така, на пр., грчкото *θ* во јужнословенските текстови се адаптира како *т*, додека во руската црковнословенска писменост се регистрирани форми со *ѣ* како замена за овој грчки глас: *тома* – *ѣома*; грчката *β* вообичаено во текстовите преземени од византискогрчки се предава со *в*, додека во оние текстови што се со латинско посредништво се предава со *в*: *авраамъ, бавилонъ* – *абраамъ, бабилонъ*. Адаптацијата на древноскандинавски заемки како *skillingr* (Фасмер, IV, 508) во некои древноруски текстови добива лик *щѣлагъ*, додека во старословенските и во јужнословенските текстови се јавува со палатализација: *сѣлааъ, стѣлааъ* (Пичхадзе, 2011, 90).

3.1. Грцизми

3.1.1. Нови и ретки грцизми во црковнословенските текстови

Уште во најстарата фаза на писменоста во словенските текстови е присутен огромен број на грчки заемки од разбирливи причини што

специфични термини се карактеристични за литургиските текстови, а пак паралелната употреба на словенски и грчки соодветници честопати била наложена и од стилистички причини.

Голем дел од грцизмите биле усвојувани и по устен пат (Џовчева, 2013). Примерите во коишто грцизми се среќаваат во записите на некои ракописи⁶ укажуваат на фактот дека писарите слободно го користеле грчкиот јазик и дека дел од оваа лексика бил навлезен во разговорниот јазик на населението. Во типикарските белешки на некои ракописи застапени се и два службени збора: *ката* и *оти* коишто не биле дел од книжевниот јазик туку биле во дијалектна употреба и денес се раширени на широкиот ареал на балканските јазици (Budziszewska, 1983, 80, 122).

3.1.2. Литургиски грцизми

Литургиските грцизми најчесто се застапени во химнографските текстови (Пентковская, 2004, 2006; Пентковский, 2001; Crvenkovska, 2015), голем дел од нив се сосема непознати за канонските ракописи (Русек 1969, 173–175; Crvenkovska, 2015).

Особено место во богослужбената лексика заземаат литургиските грцизми, имаат одделно место во теолошкиот лексикон, а нивната употреба е типична за јужнословенските преводи на литургиските книги. Ваквите грцизми се карактеристични за ракописите од Охридската книжевна школа (Пентковская, 2006, 398), земјаки го предвид фактот дека најголем дел словенската химнографија бил направен во Климентовата школа. По доаѓањето во Македонија, Климент продолжил да работи врз создавање на словенска литургиска литература, го дооформил корпусот на книги по византиски (источен) обред којшто ги содржел неопходните текстови за манастирската литургиска практика што се одвива секојдневно и во течение на целата црковна година (Темчин, 2004).

Најчесто овие термини се среќаваат во типикарските белешки (Џовчева, 2013, 260). Во охридските текстови грцизмите (особено

⁶ На пр. во Бит: и ѿзъ **ѿ**ГОНИСАФѢ писати догуде ми невозъмъжъ тришѣдъ54г; како **ПАТИ-**САФѢ ноциж пишъше 28г.

литургиски) се употребувале свесно бидејќи тие биле дел од нормата на грчкото богослужење коешто влијаело врз словенското. Во низа примери писарите се труделе да најдат словенски еквиваленти за овие грчки термини. Овде се наведени грцизми што ги нема во старословенските текстови или евентуално имаат само по една потврда, како што е тоа случајот со **ЕНКЕНИНА** потврдено само во Мар. Во низата такви грцизми се оние поврзани со богослужбата: **АКАТИСТО** ἀκάθιστος, акаџисто 91v Бит, 91r Шаф – **НЕСТДАЛЬНЪ**, слоужба нестдальна 110r Заг, во други текстови се потврдени и еквивалентите нестдальнъ, нестдальнъ, нестдание, нестдомъ, нестдальнъ (РЦЈМР, 2006, 242; Макаријоска, Црвенковска, 2012, 74, бел. 32); **АКОЛОУТИНА** ἀκολουθία, (ак)олџиџ 91г Бит – **СЛОУЖБА**, Триод⁷, слоужба 110г Заг, и сиџ слоужбѣ поет са 212d Орб, слоужба пражникоу 235b Орб; **АНАТОЛИКЗИН** ἀνατολικόν, анатоликзин 41г Бит (Пентковская, 2004, 238) – **ВЪСТОУЬНО**, **ВЪСТОУЬНА** (РЦЈМР, 2016, 361–362), на стиховно стѣхѣры встоѣны 21v Хлуд, стѣхѣра встоуѣны гласъ 18a Орб, на стѣхѣвно вѣ гласѣ; а; 131c Орб, вѣстоуѣно вѣ Шаф, вѣстоѣ 3г Бит и др. примери; **ЕНКЕНИНА**⁸ ἐγκαίνια, енкениѣ J 10, 22 Мар – **СВЛШТЕННЕ**, свлштѣниѣ Зогра, Асем; **КАФИЗМА**, **КАТИЗМА** κάθισμα, 10v Бит, 65г Заг, 25c, 79b Орб, каџизма 12v, каџизма 15г, 174г, каџизмѣ 7г, 9v, 163г, каџисмѣ 148v Хлуд – **СЪДИЛЬНА**, сѣдилина 27v Заг, сѣдилина 19v, 21v, 35г Шаф, сѣдаленъ 235b Орб; **МЕТАННЕ**, **МЕТАНИИ** μετάνοια, 14c, 25c, 25c Орб, метания 96г Хлуд – **ПОКЛОЊЕНИЕ** Триод, икоѣное поклоѣние 11г Бит, поклоѣние 106г, 14v, 46v 52v, поклоѣниемъ 45v Шаф, крѣстнаго поклоѣниия 34b Орб, икоѣное поклоѣние 44c, поклоѣнию 77b Орб, поклоѣние 12v, 13v, 15г, 15v, 18г Хлуд; **ПРОСФΟΥРА**, **ПРОСФОРА** προσφορά, Супр, по єдинои посфѣурѣ 25b тип Орб – **ПРИНОШЕНИЕ** приношение 128a Орб, приношѣниѣ 205a Орб, приношение 172v, 191г, 57г Хлуд, приношѣниа 94v Шаф; **ФЕОТОКИОНЪ**, теотокѣонъ θεοτόκιον, 65v Заг, 34г Шаф, 11г, 13v, 144v Хлуд – **БОГОРОДИУЬНЪ**, **БОГОРОДИУЬНО** Слѣп Псалт Триод Втш (РЦЈМР, 2006, 468).

Еден дел од грцизмите се однесуваат на објекти што се поврзани со богослужбата: ***АНАЛОГИ**[алогѣ] ἀναλόγιον, на алоги (sic!) 83a

⁷Триод = означува дека зборот се јавува во следниве 5 триоди: Бит, Шаф, Заг, Орб, Хлуд (сп.Макаријоска, Црвенковска, 2012, 127–216).

⁸Во оригиналниот текст на Дбм, коешто е пишувано во Јужна Македонија, стоело веројатно енкениѣ, но на иструганото место од понова рака е напишано сѣшѣниѣ, тоа е обичниот превод од којшто отстапува поновлѣниѣ Трнов (Јагик, 1992, 97).

— отз втораго закона 143г Лобк; **ΕΚΣΑΨΣΑΛΜΩΣ** $\acute{\epsilon}\xi\alpha\psi\alpha\lambda\mu\acute{o}\varsigma$ ¹¹, и речем ексапсалмы 49а Хлуд - **ΣΕΣΤΟΨΣΑΛΩΜΝΕ** 174а Орб, 105г, 180г Хлуд; **ΤΕΛΩΝΩΣ/ΦΕΛΩΝΩΣ** $\tau\epsilon\lambda\acute{o}\nu\eta\varsigma$, $\phi\epsilon\lambda\acute{o}\nu\eta\varsigma$ 70v Бит, $\phi\epsilon\lambda\acute{o}\nu\omega\varsigma$ 85г Шаф, **ΤΕΛΩΝΑ** 110v Заг, $\phi\epsilon\lambda\omega\nu\acute{o}\upsilon$ 3а Орб, $\tau\epsilon\lambda\omega\nu\acute{o}\upsilon$ 3b Орб, но и: **ΜΥΤΑΡΩΣ** 117d Орб.

Меѓу поновите грцизми што се среќаваат во македонските црковнословенски текстови се оние застапени во минејот: **ΚΑΝΟΝΑΡΧΩΣ**¹² 94с Втш, $\kappa\alpha\nu\omicron\nu\acute{\alpha}\rho\chi\eta\varsigma$, **ΚΑΤΑΒΑΣΙΝΑ** 10b, 10с, 19а, 3b, 4а Втш, — $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\beta\alpha\varsigma\iota\varsigma$, **ΜΑΚΕΛΙΝΑ** 71с Втш $\mu\acute{\alpha}\kappa\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$ (Макаријоска, 2009, 154), како и неколку понови грцизми во словенскиот превод на коментарот кон псалтирот: **ΜΕΤΑΦΡΕΝΑ** $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\phi\rho\epsilon\nu\acute{\alpha}$ ¹³ комПсалт 90, 4 Бон, Пог, **ΦΑΛΑΚΡΟΜΑ** комПсалт 41, Пог, Бон (Рибарова, 2005, 49–50), **ΩΡΤΟГОМИТРА** $\acute{o}\rho\tau\upsilon\gamma\omicron\mu\acute{\eta}\tau\rho\alpha$ во Пс 104,40 Дчн (Рибарова, 2005, 143), $\acute{o}\rho\tau\upsilon\gamma\omicron\mu\acute{\eta}\tau\rho\alpha$ 77, 27 Пог (Цубалевска, Макаријоска, 2013, 113). Неколку понови грцизми се среќаваат и во паримејниот текст на некои триоди, како на пр. во Орб и во Хлуд; **ΕΡΑΧΙΩΝΩΣ**¹⁴ Јоб 38, 15 ‘рака, рамо’ наместо **МЗИШЬЦА** во Григ, Лобк, како и: **ΣΜΙΔΑΛΩΣ** $\sigma\epsilon\mu\acute{\iota}\delta\alpha\lambda\iota\varsigma$ ¹⁵ Ис 1, 13 Орб, Хлуд, и **ΣΤΙΛΩΣ** Гн 31, 13 Орб, непознати во други преводи на паримејникот (Рибарова, 2005, 188).

Лексемите **ΜΕΤΑΦΡΕΝΑ**, **ΦΑΛΑΚΡΟΜΑ**, **ΩΡΤΟГОМИТРА** и **ΣΜΙΔΑΛΩΣ** се среќаваат и во некои хрватскоглаголски текстови. Првите три се употребуваат во Фра, единствениот потполн текст на коментиран псалтир од византиски тип во хрватскоглаголската традиција. Фра се приближува по структурата кон Бон и Пог настанати во Македонија (Grabar, 1985, 82). Грцизмот **ΣΜΙΔΑΛΩΣ** е регистриран во БрВО: *semidala* 227d¹⁶ (Mihaljević, 1997, 121). Се претпоставува дека една од предлошките на овој бревијар бил кодекс препишан од македонска предлошка (Mihaljević, 1997, 129). Ова укажува на патот на движење на ракописите и потврдува дека овие текстови во хрватскоглаголската писменост

¹¹ Се среќава и во Slav 13 (Пентковская, 2006, 402).

¹² Истава лексема е регистрирана и во Синајскиот патерик (Moszyński, 1978, 69).

¹³ Се предава со **МЕЖДОУПЛЕЩЕ** во комПсалт, **МЕЖДОУРАМИЕ** во Псалт комПсалт, **ПЛЕЩЕ** Псалт, **РАМО** комПсалт (РГЦЛП, 2003, 307).

¹⁴ Овој грцизам е навлезен од јужномакедонските области со силно грчко влијание (Ribarova, 2008, 501).

¹⁵ Го бележи речникот на Миклошич, како и СПТ (Moszyński, 1978, 73)

¹⁶ „...u Brevijaru Vida Omišljanina pojavljuju se i grčke riječi kojih nema u drugim kodeksima...” (Mihaljević, 1997, 121).

се дојдени по „јужниот пат“, најчесто од Климентовата Охридска школа.

Наведените нови и ретки грцизми припаѓаат на химнографските текстови, на коментарот кон псалтирот и паримејникот¹⁷. Тому овие жанрови се тесно поврзани со југозападниот дел на Македонија и територијата на дејноста на Климентовата школа.

3.2. Словенизирани грцизми

Преведувајќи од грчки на словенски преведувачите биле исправени пред низа проблеми кои понекогаш доведувале до погрешно разбирање или слушање на определен збор, бидејќи голем дел од текстовите се пишувани по диктат, а со преведувањето текстовите се преместувале во друга културна средина¹⁸ (Толстой, 1998, 40). Така доаѓало и до преосмислување, односно до словенизирање на некои грцизми, најчесто поради фонетски сличности кај определени грчки и словенски зборови¹⁹.

Слов. **порода** одговара на грч. παράδεισος: имже крꙋсть ѿврꙋзаетъ по-родъ постникомъ дажъ 52v Бит²⁰. Оваа лексема, изведена од коренот **род-** под влијание на фонетска сличност со грчкиот, припаѓа кон најстариот слој словенизирани грчки лексеми, од старословенските ракописи го бележи само Супрасалскиот зборник, а се среќава и во СПт (Moszyński, 1978, 70), како и во хрватскоглаголскиот Пазински фрагмент E²¹ (Mihaljević,

¹⁷ Повеќе примери за грцизмите во паримејникот се наведени кај Bláhová, 1997.

¹⁸ Еден ваков пример на осмислена и добро мотивирана замена се гледа во примерот од Дбм Ј IX 48 каде што формата римлѣне е заменета со грѣци: и пришеѣше грѣци во-зъмѣт и мѣсто и азыкъ, што можела да биде направена во средина на контакт со грчкото население (Конески, 1976, 21).

¹⁹ На тој начин се преосмислило писало по аналогија со грч. ψαλμός: и напиши въ немъ писаломъ ѹлꙋѡѣѹѹскимъ еже скоро плѣненіе сътворити користемъ настоитъ во Is 8,1. 97a Втш (Цубалева, 2009, 150).

²⁰ Примерот е даден според Поп-Атанасова, 1995, 159.

²¹ „...o makedonskom podrijetlu teksta svijedoče i imenice *pečera* i *poroda* koje se u paleoslavistici obično uvrštavaju među tzv. preslavizme...Obije se u hrvatskoglagoljskim spomenicima pojavljuju samo u tekstovima za koje je utvrđeno da su došli s jugoistoka iz Makedonije“ (Mihaljević, 2016, 144).

2016, 144). За преведувањето на грч. *παράδεισος* вообичаен превод во старословенскиот е лексемата **ран** во Зогра, Мар, Асем и др., а во црковнословенските текстови се среќаваат и други преводни еквиваленти: *връзтоградъ, миръ, покон, садъ, царъствие* (РГЦП, 2003, 351).

Во Дбм се забележува преосмислување на изразот **ДЗВѢ ЛЕПТѢ** во **ДЪВѢ ЛАПЦѢ** 258. Погрешно напишаниот збор е сепак правилно фонетско и морфолошко образување. Преведувачот грч. *λεπτόν* го сфатил како зборот лапка којшто му бил познат во говорот. Во Костурско и Корчанско е и денеска познат зборот *лапка*²² со значење ‘јаболко’ (Конески, 1976, 21).

4. Заклучок

Новите, ретки и словенизирани грцизми укажуваат на текстовите настанати по враќањето на црковнословенската писменост на словенскиот југ, во контактната словенско-грчка зона. Овие грцизми најчесто се јавувале во химнографските текстови и во коментираниот псалтир, чии што словенски превод се поврзува со дејноста на Климентовата школа на словенскиот југозападен ареал, како и во паримејникот чишто великоморавски превод таму претрпел редактирање. За попрецизно локализирање укажуваат и некои грцизми што станале дел од разговорниот и од дијалектниот јазик во определена средина.

На крајот, сепак останува отворено прашањето колку определени грцизми можат да придонесат во попрецизно локализирање на црковнословенските текстови, зашто не секогаш е јасно дали определен лексички слој е навлезен од архетипот, првичниот превод од којшто текстот можел да биде оддалечен и неколку века или пак од протографот од којшто е препишуван некој текст или првично бил присутен во самиот тој текст. Можно е лексичките елементи да се резултат и на подоцнежнo редактирање.

²² Зборот *лапка* со споменатото значење е сочуван во говорот на македонските преселници (преселени околу 1924 год.) во Турција, односно население од селата Жервен, Сервич (Сорович) меѓу Лерин и Воден и од Забордено, сите во егејскиот дел од Македонија, кои денес живеат во с. Мустафа Паша околу Синасон и во Угрупп во Кападокија (Црвенковска, 2012, 89–90).

Кратенки

Арг – Аргиров триод; Асем – Асеманово евангелие; Бит – Битолски триод; Бон – Болоњски псалтир; Верк – Верковичев апостол; Втш – Ваташки минеј; Григ – Григоровичев паримејник; Дбм – Добромирово евангелие; Дчн – Дечански псалтир; Заг – Загрепски триод; Јов – Евангелие на поп Јован; Карп – Карпински апостол; Киев – Киевски мисал; Крат – Кратовско евангелие; Лобк – Лобковски паримејник; Мар – Мариинско евангелие; Охр – Охридски апостол; пар – паримејник; Пог – Погодинов псалтир; Слеп – Слепченски апостол; СПт – Синајски патерик; Стр – Струмички (Македонски) апостол; Супр – Супрасалски зборник; тип – Типик; Трнов – Трновско евангелие; Фра – Фрашкиев псалтир; Хлуд – Хлудов триод; Шаф – Шафариков триод.

Литература

- Аргировски, М. (1998). *Грцизмите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Григорович, В.И. (1852). *Статьи, касающиеся древнего славянского языка*. Казань: типография Императорского Казанского университета.
- Григорович, В.И. (1877). *Очерк путешествія по европейской Турции*. Москва: Типография М.Н. Лаврова.
- Ѓовчева, М. (2013). *Късните гръцки заемки в преводите на преславските книжовници. Междунaродна научна конференција „Културниот диалог между Истока и Запада“*, София, „Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, том 98(17), стр. 259–273.
- Јагиќ, В. (1992). *Добромирово евангелие*. П. Ур. Р. Угринова-Скаловска, В. Десподова. Скопје–Прилеп: Матица македонска.
- Конески, Б. (1976). *Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик*. „Годишен зборник на Филолошкиот факултет“, т. 2, стр. 13–22.
- Кривко, Р.Н. (2015). *Очерки языка древних церковнославянских рукописей*. Москва: Институт славяноведения РАН.
- Макаријоска, Л. (2009). *Студии од историското зборообразување*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Макаријоска, Л., Црвенковска, Е. (2012). *Шафариков триод. Лингвистичка анализа*. Скопје: Борографика.
- Пентковская, Т. (2004). *Переводы византийско-славянской контактной зоны XIII–XIV вв.: литургическая терминология*. Во: *Преводите през XIV столетие на Балканите*. Ред. Л. Тасева и др. София: ГорексПрес, стр. 235–248.
- Пентковская, Т. (2006). *Ранние южнославянские переводы Иерусалимского типикона: особенности лексико-грамматической нормы*. Во: *Многократните преводи в Южнославянското средновековие*. Ред. Л. Тасева и др. София: ГорексПрес, стр. 397–418.

- Пентковский, А.М. (2001). *Литургическая терминология в византийско-славянской контактной зоне*. Во: *Становление славянского мира и Византия в эпоху раннего средневековья*. Москва: Институт Славяноведения РАН, стр. 87–90.
- Пичхадзе, А.А. (2011). *Переводческая деятельность в домонгольской Руси*. Москва: Рукописные Памятники Древней Руси.
- Поп-Атанасова, С. (1995). *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- РГЦП (2003). *Речник на грчко-црковнословенски лексички паралели*. Ред. М. Аргировски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Рибарова, З. (2005). *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Русек, Й. (1969). *Из лексиката на среднобългарските триоди*. „Известия на Института за Български език“, кн. XVII, стр. 149–180.
- РЦДМР – *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. Гл. ур. З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска. Т. I. Вовед, а-б, Скопје 2006. Т. II, св. 8-9, Скопје 2008, св. 10, Скопје 2009, св. 11, Скопје 2013, св. 12, Скопје 2016 →, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Срезневский, И.И. (1893). *Материалы для словаря древнерусского языка*, I–III, Санктпетербургъ: Издательство Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.
- Станчев, К. (1981). *Неизвестные и малоизвестные болгарские рукописи в Париже*. „Старобългаристика“, кн. 5, бр. 3, стр. 85–91.
- Тасевски, Ј. (1952). *Зборови од тетовскиот говор (с. Једоарце)*. „Македонски јазик“, III, бр. 7, стр. 169–172.
- Темчин, С.Ю. (2004). *Этапы становления славянской гимнографии (863-около 1097 года)*. Во: *Славянский мир между Римом и Константинополем*. Ред. Б.Н. Флоря. Москва: Институт славяноведения РАН, стр. 53–94.
- Толстой, Н.И. (1998). *Избранные труды*. Том II: *Славянская литературно-языковая ситуация*. Москва: Издательство „Языки русской культуры“.
- Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка*. Т. I–IV. Москва: Прогресс.
- Цейтлин, Р.М., Вечерка, В., Благова, Э. (ред.) (1994). *Старославянский словарь*. Москва: Русский язык.
- Црвенковска, Е. (2012). *Значењето на Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик*. Во: *Меѓународен научен симпозиум Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 85–94.
- Црвенковска, Е., Макаријоска, Л. (2010). *Орбелски триод*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Цубалевска, М. (2009). *Ваташкиот минеј (со посебен акцент врз лексиката)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

- Џубалеvsка, М., Макаријоска, Л. (2013). *Лексиката на коментарот кон Погодиновиот псалтир*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Bláhová, E. (1997). *Griechische Lehnwörter in altkirchenslawischen Parömienbuch*. „Byzantinoslavica“, бр. 58(2), стр. 350–362.
- Budziszewska, W. (1983). *Słownik balkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Crvenkovska, E. (2015). *Greek Loanwords in South Slavonic Translations of Triodion*. Bo: *International Scientific Conference Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs*. Thessaloniki: Δημοσ Θεσσαλονικης, стр. 295–303.
- Grabar, B. (1985). *Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Frašićeva psaltira*. Bo: *Litterae slavicae mediae aevi F.V. Marešsexagenario oblatae*. Ур. J. Reinhart. Munich: Sagner, стр. 75–96.
- Mareš, F.V. (1956). *Nedělja cvětnaja (Květná neděle – „Dominica in palmis“)*. „Slavia“, бр. 25, стр. 258–259.
- Mihaljević, M. (1997). *Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. Godine*. „Filologija“, бр. 29, стр. 119–138.
- Mihaljević, M. (2016). *Prednja strana hrvatskoglagoljskoga Pazinskog fragmenta E*. Bo: *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето*. Ур. Е. Црвенковска. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 139–148.
- Miklosich, F. (1863–1865). *Lexicon Palaeoslovenico – Graeco – Latinum*. Emendatum auctum. repr. Wiena: Scientia Verlag (1963).
- Moszyński, L. (1978). *Grecyzmy w Pateryku synajskim*. „Słowo“, бр. 28, стр. 67–76.
- Ribarova, Z. (2008). *Slovní zásoba parimejniku v makedonském církevněslovanském slovníku*. „Słowo“, бр. 56–57, стр. 497–506.
- Kurz, J., Hauptová, Z. (yp.) (1966–1997). *Slovník jazyka staroslověnského*, I–IV. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Šimić, M. (2000). *Francisci V. Mareš: Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae Codex slav. 2/N0 ad editionem praeparaverunt)*. „Słowo“, бр. 50, стр. 222–225.
- Tarnanidis, I. (1988). *The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki: Hellenic Association for Slavic Studies.
- Večerka, R. (1984). *Staroslověština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Τριῳδιον καταναυτικόν, περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἐν Βενετίᾳ 1856.